

Na Trnovici, na draškoj *komunadi* - *lokva* je za ovce, a *bunar (zdenac)* za pastire.

DRAŠKI BUNARI

Dr. Berislav HORVATIĆ

Bašćanska dolina, po domaću kotlina ili draga, je svijet za sebe unutar otoka Krka. Odvojena je od ostatka otoka gorskim kosama Mali i Veli Treskavac (nadmorske visine 349 i 365 m) i Straževnik (367 m), s prijevajem između Malog Treskavca i Straževnika visokim 315 metara, preko kojeg prelazi jedina cesta. S obiju je strana obrubljena dvjema krševitim i golim vapnenačkim zaravnima što se uspinju do visine od 350 do 500 metara nad morem. Iz jugozapadne se visoravni, kao zaobljene glavice visoke svega pedesetak metara, izdižu najviši vrhovi otoka, Obzovo (568 m), Brestovica (558 m), Veli vrh (541 m) i Zmina (537 m), i to uz njezin rub do Bašćanske doline. Sjeveroistočna je visoravan nešto niža i zaravnjenija, s najvišim vrhovima Trike (475 m), Diviska (471 m) i Kozlja (463 m), duž hrpta koji je odvaja od mora Velebitskog kanala.

Selo Draga Bašćanska, za domaće *Baška Draga* ili samo *Draga*, zauzima izdvojeno mjesto u Bašćanskoj dolini i današnjoj općini Baška. I to ne samo svojim geografskim položajem, odmaknutim od preostalih triju naselja *Kotline*, već i po podrijetlu, jeziku i raznim oblicima kulture svojih stanovnika. Dok su Bašćani (*Primorci*), Jurandvorci i Batomaljci **čakavci**, jedini na otoku Krku, njihovi susjedi Dražani su **čakavci**, i to “tvrđi”. Jezično su bliži Starobašćanima ili Puntarima nego svojim geografski najbližim susjedima, Jurandvorcima i Batomaljcima. Postoje i neke naznake, za sada još neprovjerene, da su preci današnjih Dražana naselili svoj dio *Kotline* nešto kasnije od ostalih njezinih stanovnika, te da su došli iz Jezerana u Lici. Tako da je po mnogočemu umjesno stanovništvo Bašćanske doline podijeliti na Dražane i one ostale, ma koliko se i ti “ostali” unutar sebe doživljavali različitima.

Dražani - izuzetni graditelji

U “Krčkom kalendaru 2000” pisali smo o *mrgarima* u obliku *rožice*, upečatljivom graditeljskom specijalitetu **čakavskih** pastira Bašćanske doline, *Primoraca*, Jurandvoraca i Batomaljaca. Dražani takvih “cvjetnih” *mrgara* nemaju, već *mrgarima* nazivaju svoje ovčarske *stanove*, ali se zato mogu podičiti svojim vlastitim graditeljskim

specijalitetom, koji pak ne nalazimo kod njihovih čakavskih susjeda u *Kotlini*, a ni drugdje po *Ižuli*. To su cisterne za sakupljanje i pohranjivanje kišnice - za Dražane *bunari*, a za većinu ostalih Bodula *zdenci* - koje iznad podzemnog spremnika za kišnicu imaju sagrađeno suhozidno sklonište, *jatu od gromače*, s **vodopropusnom** nepravo svodenom kupolom. *Zdence* imaju svi Boduli, ali baš takve *bunare* samo Dražani.

Ma što stanovnici okolnih mjesta inače mislili i pričali o Dražanima, njihovo suhozidno graditeljstvo poštuju i hvale. Dražani su na otoku na glasu kao vrsni i marljivi graditelji. Manje je vesela priča kako su došli do te zaslužene slave. Njihovi su preci ponešto “zakasnili” s naseljavanjem u dolinu Vele rike, stigavši tamo kada je veći dio obradivog zemljišta u tom dijelu *Kotline* već bio u posjedu ranijih doseljenika. To ih je prisililo da se poljoprivredom, i to ne samo ovčarstvom, nego i ratarstvom, bave na krševitoj i suhoj visoravni, daleko od sela i tekuće vode. Nužda ih je, dakle, natjerala da se kamenom bave više od ostalih. No kako “čovjek ne živi samo o kruhu”, to je i gola nužda porodila ne samo količinu, nego i kakvoću i ljepotu. Stoga, kad gledamo koliko toga i kako su draški *dedi* i *prededi* gradili i sagrađili, bude nam istodobno i žao i drago.

Lokve su za ovce, a zdenci (bunari) za ljude

Problem pitke vode na krševitim terenima bez tekućica ili podzemnih voda oduvijek se i posvuda rješavao sakupljanjem kišnice, pa tako i na Krku. Izvan naselja, na terenu, ovce piju iz *lokava*, a ljudi iz *zdenaca* (*bunara*).

Lokve su mala jezercica koja nastaju prirodno u plitkim udubljenjima, gdje je tlo ilovasto, slabo propusno, pa trajnije zadržava napadalu kišnicu. Ima ih od nekoliko pa do petnaestak metara u promjeru, a duboke su i do nekoliko metara. Što je priroda začela, to uređuje i održava ljudska ruka - *lokve* pastiri povremeno čiste i produblju, i to kad presuše za izuzetno sušnog ljeta.

Kao i kućna *guštarna*, i *zdenac* je cisterna, spremnik za sakupljanje i pohranjivanje kišnice za piće ljudima, ali je sagrađen od *gromače*. *Zdenaca* ima jako puno malih, po privatnim *particelama* i *grajama* (*drmunima*), a ima i velikih, *komunskih*, za javnu uporabu. Veliki su obično duboko ukopani u tlo, pa se do vode silazi stepenicama. Neki su od njih otvoreni, a ima ih i pokrivenih velikim kamenim pločama, da se voda zaštiti od zagađenja i grijanja.

Bunar Semjuni ima prekrasnu škalicu od dva monolita, a iznutra ne samo jednu nego dvije prostorije s vodom, spojene kratkim tunelom.

Nepravo svođenje - obično i vodopropusno

Draške cisterne od *gromače*, njihovi *bunari*, su izuzetne po tome, što iznad podzemnog spremnika za kišnicu imaju sagrađeno nadzemno suhozidno sklonište s **vodopropusnim** pokrovom, također suhozidnim, potpuno ili djelomično **nepravo svođenim**.

Već barem šest tisuća godina je **nepravo svođenje** domišljat način građenja **vodonepropusnog** krova **u suhozidu** (*od gromače*), od kamenja složenog u suho, bez ikakvog veziva (*melte*, betona). Kamenje, po mogućnosti pločasto (*škrile*), slaže se kružno u prstenovima, tako da je svaki idući prsten položenog kamenja uži od onog prethodnog na kojem leži. Na kraju ostaje na vrhu samo uski otvor, koji se zatvara ovećim plosnatim kamenom, tzv. tjemenom pločom. Tako nastaje **nepravi svod**, **neprava kupola** ili **pseudokupola**. Takav svod, iako ga zovu nepravim, "sam sebe nosi", tj. ne trebaju mu krovna greda (*žrda*) ni gredice (*limezi*) kao potporna konstrukcija. Normalno se *škrile* polažu tako da im gornje plohe lagano padaju prema van, da bi odvodile kišnicu, pa se dobije pokrov nepropusan za kišu, iako je od *gromače*. Tako se već tisućljećima pokrивaju suhozidna skloništa širom kamenitih krajeva Europe, pa i na Krku. Od Bodula su ih najviše gradili Puntari, koji ih zovu *komardama*.

Namjerno konstruirati **vodopropusan** nepravo svođen krov nema baš puno smisla, osim ukoliko ne pokriva cisternu za sakupljanje i

pohranjivanje kišnice. Upravo takvo nepravo svođenje, i to na takvoj građevini, jest draški graditeljski suhozidni specijalitet. Kako se ono postiže?

Kad sam prvi put ušao u sklonište *bunara* Navrh Vala, za koji mi rekoše da je najveći i najljepši, nemilo me je iznenadio i razočarao naizgled “bijedan” posao koji sam tamo zatekao. Kamenje nepravo svođene kupole nije bilo pločasto, a i bilo je složeno nekako “traljavo”, previše rahlo, i na “krivi” način - pošteno se svođenje naprosto tako ne radi! Trebalo mi je vremena da shvatim, i dobijem potvrdu od draških pastira, da je prividna “traljavost” bila zapravo namjerna. Graditelji **nisu** htjeli da im svod bude nepropusan za kišu, naprotiv, htjeli su da je propušta što jače, i dobro su se potrudili da to i postignu!

Čemu sve služi sklonište bunara

Nadzemno sklonište *bunara* ima nekoliko funkcija: **(i)** Vanjska površina pokrova zaravnjena je sitnijim kamenjem (*gruhom*) i služi kao (jedini) **naplav**, površina za hvatanje kišnice. Za razliku od običnog kućnog krova, suhozidni pokrov skloništa nema oluka za prihvatanje kišnice i njezino odvođenje do spremnika. Umjesto toga, **zaravnjena** i **porozna** vanjska površina pokrova sprečava da dio vode oteče **niz** pokrov, u stranu, već svu vodu upija i usmjerava je **kroz** pokrov, ravno prema dolje. **(ii)** Vodopropusni nepravi svod od *gromače* propušta sakupljenu vodu dalje, kroz sljubnice (“fuge”) među rahlo složenim kamenjem, izravno dolje u spremnik. **(iii)** Sklonište štiti pitku vodu od zagađenja. **(iv)** I na kraju, ali zapravo najvažnije, sklonište osigurava **prirodno hlađenje vode** zahvaljujući stalnom strujanju zraka kroz suhozide, izazvanom razlikom u temperaturi osunčane strane građevine i one u sjeni. To je drevni hladnjak (frižider) na sunčani pogon, koji tim bolje hladi što sunce jače prži, pa je stoga i najučinkovitiji po ljetnoj pripeci - upravo kada je i najpotrebnije! Tko po vrućem ljetnom danu naiđe na neki od tih *bunara*, znat će cijeliti i osvježavajuću hladovinu i ugodno hladnu pitku vodu koju u njima zatekne.

Arhitektonski elementi bunara, ali i drugih zdenaca

Budući da je voda u *bunaru* namijenjena za piće samo ljudima, građevina u pravilu ima tijesan ulaz, *škalicu*, koji sprečava pristup ovcama. To je brižljivo konstruiran vertikalni procijep u *gromači*, širok tek toliko da kroz njega čovjek može provući noge, a preuzak za ovcu da tuda prođe kamo ne bi smjela. Druga je, ali manje elegantna mogućnost, da se ulaz zatvori umetnutim snopom trnovitog granja, po mogućnosti *trna* (drača, *Paliurus australis* Gaertn.), jer, kako kažu pastiri, njega ovca

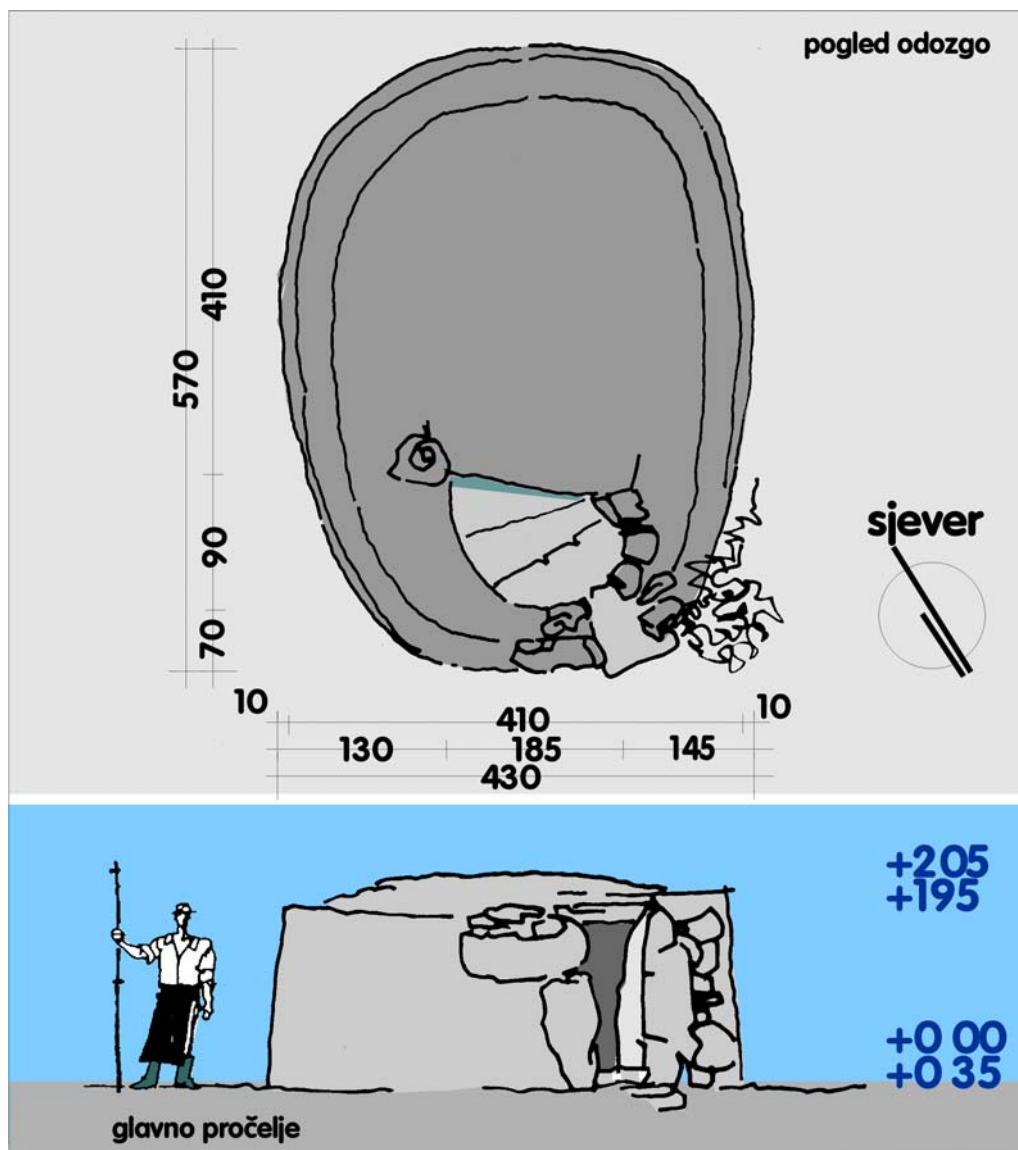

Bunar Navrh Vala, najveći i najljepši

najviše “poštuje”. Za nuždu može i *šmrika* (*Juniperus oxycedrus* L.), koje uvijek ima pri ruci.

Kroz *škalicu* ulazimo u malo **nenatkriveno predvorje**, u kojem počinje kameno stubište što silazi u natkriveni dio *bunara* do vode. Stubište se često spušta postrance, lučno, jer se ulaz u natkriveni dio po mogućnosti gradi tako da stoji ukoso prema glavnoj osi građevine, koja prolazi kroz *škalicu* i predvorje. Na taj je način voda u spremniku bolje zaklonjena od nepoželjnih vanjskih utjecaja, vjetra koji bi unosio smeće i sunca koje bi je grijalo.

Stepenice ulaze u podzemni spremnik za kišnicu, obično skoro do dna. Spremnik je dijelom usječen u kamen, dijelom ukopan u zemlju, s tim da je zemljani dio pokriven *gromačom* od priklesanog, bolje složenog kamena. Da bi spremnik bio nepropusan, njegova se *gromača* iznutra premaže tankim slojem betona, i za takve *bunare* kažu da su *na beton*. Danas su skoro svi takvi. A u “staro doba”, kad još nije bilo betona, ili barem još nije bio proširen, *bunari* su bili *na zemlju, na blato, na teren*. Gromača podzemnog spremnika nije bila iznutra ničim premazana, već je, kao i kod *lokve*, vodu zadržavala samo okolna zemlja u koju je spremnik bio ukopan. Takvi se *bunari* mogu graditi samo na mjestima s ilovastim, slabo propusnim tlom. Nisu ni sasvim nepropusni, pa *slabo drže*, a znaju i presušiti. Od današnjih šesnaest *bunara* samo je pet još uvijek *na zemlju*:

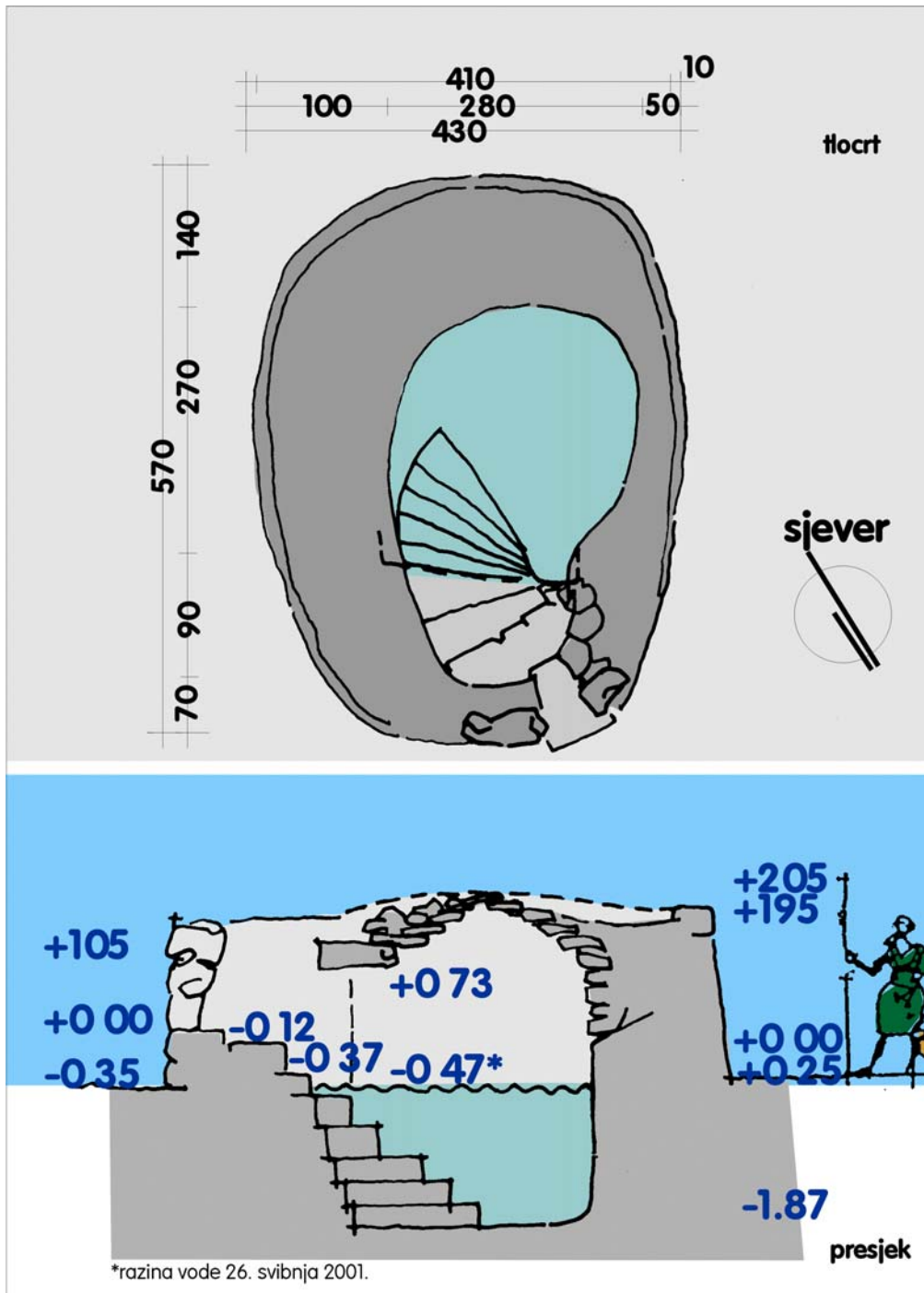

Arhitektonski snimak *bunara* Navrh Vala; izmjerio i nacrtao arhitekt prof. dr. Borut Juvanec s Fakulteta za arhitekturu Sveučilišta u Ljubljani. Osim ovog, arhitektonski je snimio i *bunare* Na Ohodu i Za Kijcen, 26. svibnja 2001.

četiri najudaljenija od Drage i najmanje korištena, Pod Maričini, Na Trnovici, Na Glogovi i Na Graci (Va Grdini), te jedan od dvaju Pod Habdenami.

Većina bunara još živi, nisu u muzeju!

Šesnaest je većih *bunara* danas razasuto po općinskom pasištu (*komunadi*) Drage Baščanske na krševitoj sjeveroistočnoj visoravni južnog dijela otoka, koju stanovnici *Kotline* nazivaju *Gorinjim Vrhom*. Grade ih, održavaju i koriste draški pastiri koji napasaju ovce po odgovarajućim *pajizima* (*krpama*) *komunade* u ljetnoj polovini godine.

Nazivi lokaliteta su (1) *Za Vodinami*, (2) *Za Kijcen*, (3) *Na Ohodu*, (4) *Semjuni*, (5) *Pod Maričini*, (6) *Pod Franičevi*, (7) *Pod Ostri*, (8) *Na Trnovici*, (9) *Navrh Vala*, (10) *Podprodanji*, (11) *Pod Zminu*, (12) *Va Kalu (Na Guvninah)*, (13) *Na Glogovi*, (14) *Na Graci (Va Grdini)*, (15) i (16) *Pod Habdenami*.

Bunar Za Kijcen po svojoj arhitekturi konkurira onome Navrh Vala.

Većina ih je sagrađena u razdoblju između 1921. i 1933. godine, o čemu kod nekih svjedoči i godina izgradnje uklesana u nadvratni kamen (*prag*, *nadvoj*) ili u dovratnik njihovih skloništa, ili pak urezana u nalijepljenu “krpicu” betona:

Za Vodinami 192? (krpica betona na nadvratniku)

Za Kijcen 1931 (uklesano u nadvratnik)

Na Trnovici 1921 (uklesano u desni dovratnik)

Navrh Vala 192? (uklesano u nadvratnik)

Podprodanji 1930 (uklesano u desni dovratnik)

Pod Maričini 1925 (uklesano u nadvratnik)

Va Kalu (Na Guvninah) 1927 (krpica betona u unutrašnjosti)

Pod Habdenami 193[3] (uklesano u desni dovratnik)

Upitnici ovdje označavaju nečitljive, a [] jedva čitljive brojke.

A da se većina *bunara* i dalje održava i služi svojoj namjeni, o tome, osim njihovog vidljivog dobrog stanja, svjedoči npr. i natpis “POPRAVAK 1992”, urezan u *škalicu bunara* Navrh Vala. Neka nam je što više takvih natpisa!

Boduli koji imaju umrežena osobna računala mogu o *bunarima*, ali i *mrgarima* i *komardama (hramcima)* od *gromače*, više saznati na Internet stranici <http://www2.arnes.si/aa/people/horvatic.html>, gdje će naći i “album” slika u boji.

Bunar Na Ohodu, prekrasna bijela “torta” od *gromače* na zelenom “*tavajolu*” od trave

Zahvala

Na draške *bunare* i njihovu izuzetnost upozorio me 30. 05. 1999. Jurandvorac Ivica Juranić *Pivac* (1941. - 2000.), vrstan poznavalac terena, veliki *meštar* od *gromače* i od mnogo čega drugog u životu. Po njegovim sam uputama 23. 06 1999. i pronašao najveći i najljepši od njih, onaj *Navrh Vala*. Na putu do njega “lupio sam nosom” u *bunar Za Vodinami*, kojeg je teško promašiti i kojeg sam već bio sâm pronašao dvije godine ranije, ali sam ga sada pogledao drugim očima. Za *bunar Podprodanji* zahvaljujem Dražanu Zlatku Derenčinoviću, kojeg sam slučajno susreo kod *zatoke Za Vodinami*, na rubu draške *komunade*, 15. 10. 2000. Kroz sljedećih šest osobno me proveo Dražan Anton Gulešić u jednoj oštroj cjelodnevnoj šetnji udvoje po draškim terenima 02. 12. 2000, a *bunare Za Kijcen*, *Za Zminu* i *Va Kalu* sam pronašao sâm 03. 05. 2001, ali po njegovim uputama. Puntari Frane i Žarko Mrakovčić *Andre* i Lucijan Brusić pokazali su mi, za usporedbu, najbolje od puntarskih građevina te vrste. A Jurandvorac Anton Juranić *Pivac* bio je i ostao moja vjerna “baza” u *Kotlini*, pružajući mi ustrajnu informacijsku, logističku i nadasve prijateljsku podršku. Hvala im svima na suradnji!

Članak posvećujem Ivici *Pivcu*, koji ga, nažalost, nije dočekaao, ali znam da bi mu se jako obradovao.